

JOHN LOCKE'DA TÖZ PROBLEMİ

Hüseyin AYDOĞDU*

Özet

Bu çalışmamızda, modern felsefenin öncülerinden olan John Locke'un felsefesinde töz problemini incelemeyi amaçladık. O, 17. yüzyılın üç büyük rasyonalist filozofu Descartes, Spinoza ve Leibniz'in aksine realist ve ampirist bir filozof olarak ön plana çıkmıştır. Locke, bir metafizikçi olmamasına rağmen, töz problemini, çağının felsefi atmosferinin ve özellikle de epistemolojisinin bir sonucu olarak tartışmıştır. Bu bağlamda o, töz idesini, bilginin kaynağı, ölçütü, kapsamı, sınırları ve gerçekle olan bağıntısını belirlemek için araştırmıştır. Locke'a göre Descartes, Spinoza ve Leibniz gibi filozofların iddia ettiği gibi, zihnimizde doğuştan töz idesi yoktur. Töz fikri zihnimizde sonradan basit idelerin bileşmesiyle oluşmuştur. O, töz tartışmasında Descartes'ın ontolojisinden ayrılmasına rağmen, onun üçlü töz öğretisini benimsemiştir. Locke'da da birincil nitelikte töz ve ikincil nitelikte töz olmak üzere üç tür töz vardır. Birincil nitelikte töz Tanrı, ikincil nitelikte tözler ise ruh ve maddedir. Zihinde her üç töz idesi de doğuştan değildir. Tanrı idesine duyularımız, algılarımız, aklımız, ideler, çıkarım ve özellikle ahlak kurallarından hareketle ulaşırız. Tanrı, "yokluktan varlık ve varoluş üretilemez" ilkesinin bir sonucu olarak, ilksiz-sonsuz ve zorunlu bir varlık olarak vardır. Tinsel bir varlık olan ruh töz idesi, zihnimizde, düşünme, anlama, isteme, bilme gibi basit idelerin bileşimi sonucu oluşmuştur. Ruh töz idesinin özellikleri düşünme, hareket ettirme gücü ve özgürlüktür. Madde töz idesi ise duygusuz, algısız, düşünemeyen ve kendiliğinden hareketi olmayan bir tözdür. Maddeye düşünme ve hareket etme gücünü veren Tanrı'dır. Maddi töz idesinin özelliği ise yer kaplamadır. Maddede, düşünme, duyumsama, algılama, irade ve özgürlük yoktur. Böylelikle Locke, töz probleminin çözümüne rasyonalizmin aksine realist ve ampirik bir bakış açısı getirmiştir.

Anahtar Kavramlar: John Locke, İde, Nitelik, Töz, Tanrı, Ruh, Madde ve Plüralizm.

THE PROBLEM OF SUBSTANCE IN JOHN LOCKE

Abstract

In this study, we have aimed at examining the substance problem in the philosophy of John Locke, one of pioneers in the modern philosophy. As opposed to Descartes, Spinoza and Leibniz, three major philosophers of the 17th century, Locke came to the forefront as a realist and empiric philosopher. Although Locke was not a metaphysician, he discussed the problem of substance as a result of the philosophy atmosphere and especially the epistemology at that age. In this context, he examined the idea of substance in order to identify the source of its information, its criteria, scope and relation with reality. According to Locke, there is no inborn idea in our minds as opposed to claim by philosophers like Descartes, Spinoza and Leibniz. The thought of idea later formed in our minds by the joining of basic ideas. Although Locke differed from Descartes ontology in the debate over substance, he adopted his triplet substance doctrine. Locke has three kinds of substances, which are substances with primary and secondary attributes. The substance with the primary attribute is the God and the substances with secondary attributes are the spirit and the material. Not all three ideas of substance exist in the mind at the moment of birth. We reach the idea of God by our senses, our perceptions, mind, ideas, deductions and especially rules of ethic. As a result of the principle "beings and existence cannot be produced from nonentity", God exists as an eternal-everlasting and mandatory being. The idea of spiritual substance, which is an immaterial being, has formed in our minds pursuant to the joining of basic ideas in our minds such as thinking, understanding, desire and knowledge. The features of the spirit substance idea are

* Dr. Öğr. Üyesi, Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, ERZURUM.
e-posta: huseyin.aydogdu@erzurum.edu.tr (orcid.org/0000-0003-3754-1858)

thinking, the power to move and freedom. On the other hand, the material substance idea has no sensations, perceptions, it cannot think and has no self-movement. It is the God that gave the thinking and moving power to the material. The feature of the material substance idea is its occupation of space. In the material, there is no thinking, sensation, perception, will and freedom. Locke has therefore introduced a realistic and empiric point-of-view for solving the problem of substance.

Keywords: *John Locke, İdea, Attribute, Substance, God, Spirit, Material and Pluralism.*

1. Giriş: Tarihsel Bir Sorun Olarak Töz Problemi

Töz problemi felsefenin en kadim problemlerinden ilkidir. Felsefe tarihi Thales'ten 21. yüzyıla kadar bir töz problemi tarihidir desek abartmamış oluruz. Töz problemi bu süre boyunca bazen ikinci plana itilmiş ya da yadsınmış olsa da önemini hiçbir zaman kaybetmedi, felsefenin temel problemlerinden biri olmayı korudu. İlk Çağ'da, gerek Presokratik filozoflar, gerekse Platon ve Aristoteles felsefi sorunları öncelikle töz problemi ekseninde tartıştılar. Hatta Presokratik dönemde birçok filozof, felsefi düşüncüyü töz problemine indirgedi. Bu durum Orta Çağ felsefesinde Aziz Augustinus, Erigena, Aziz Anselmus, Aziz Bonaventura ve Aquinolu Thomas gibi filozoflarda da tözün adı, niteliği ve özellikleri değişmiş olsa bile varlığını korudu. Töz problemi üzerine tartışmalar Rönesans ve 17. yüzyıl felsefelerinde de bazen yöntem, bilgi, insan ve toplum sorunu karşısında ikinci plana itilmiş olsa bile radikal biçimde devam etti. Özellikle 17. yüzyılda hayatın, dünyanın ve varlığın bilinmesi ve tanımlanması tözün bilinmesinden ve tanımlanmasından geçti. Gerçi bu durum ilk defa 17. yüzyılda fark edilen bir durum değildi. İlk Çağ'da Aristoteles de bu durumu fark etmişti. Ona göre herhangi bir şeyin öncelikle niceliği ve niteliği değil, ne olduğu sorgulanmalıdır. Çünkü varlığın neliğiyle ilgili sorular, onun niceliğine ve niteliğine göre daha çok önemlidir ve "Bir şeyin ne olduğu?" tarzındaki sorular diğer sorulara göre daha dikkat çekicidir. Ayrıca bu tarz sorular varlığın, dünyanın niceliğine ve niteliğine yön veren sorulardır (Aristoteles 1996: 1028a 35). Bunun sonucu olarak Presokratik dönemde birçok filozof, "bilen özne üzerinde değil, bilginin konusu olan nesne üzerinde" (Öktem 2003: 134) yoğunlaştı. O zaman töz idesi varlık sorununa bağlı olarak mı ortaya çıkmıştır? Yoksa icat edilmiş bir şey midir? Bu sorulara iki farklı yanıt verilmiştir. Örneğin Aristoteles, tözü, Varlık'ın ne olduğuna bağlı olarak ele alıp, bağımsız olarak var olabilen, bütün niteliklere sahip olabilen ve niteliklerin dayanağı olabilen bir şey olarak görmüştür (Aristoteles 1996: 1017b 20, 1028a 30–35, 1028b; 2005: 83a). Buna karşılık Locke ise tözü, Aristoteles'in tam tersine idelerin taşıyıcısı olarak kabul edilen, ama ne olduğu bilinmeyen icat edilmiş bulanık varsayım olarak görmüştür (Locke 1996: 81, 131, 172–173). Ona göre özellikle ilk düşünürler, "dünyayı taşıyacak bir şeyin gerekli olduğunu düşünerek töz sözcüğünü icat etmek zorunda kaldılar." (Locke 1996: 131). Locke, bu eleştirisini Hintli filozof metaforunu kullanarak yapar. Eğer ilk filozoflar "töz" sözcüğünün ne olduğunu tam olarak düşünebilseydiler, dünyayı taşımak için, bir fil, fili taşımak için de bir kaplumbağa arama sıkıntısına katlanmazlardı. Locke'un bu metaforuna göre düşünürler ister Hintlilere atıfla Doğulu, isterse Batılı olsun, tözün ne olduğunu bilmeden, onu dünyayı taşıyan şey olarak düşünmüşlerdir (Locke 1996: 131). Locke, töz fikri üzerine sert eleştirilerde bulunmuş olsa bile, onda töz fikri, "bir temel, bir gerçeklik ve değişmezlik tasavvurunun neticesinde" (Babuççu 2018: 143) ortaya çıkmıştır. Çünkü insanoğlu varolduğu günden itibaren gerçek ve görünüş ayırımından hareketle asıl gerçekliği, görünüş karşısından değişmeden kalanı merak etmiştir. Felsefenin başlangıcından itibaren bu merak rasyonel bir dille ifade edilerek, bu problem karşısında töz idesini gündeme getirmiştir (Çevikbaş 1998: 48).

Rasyonalizm çağı olarak bilinen 17. yüzyıl felsefesinde töz üzerine tüm zamanların en radikal tartışmaları yapıldı. Ancak 17. yüzyılda töz problemi hem Descartes, Spinoza ve Leibniz gibi büyük rasyonalistlerde hem de bu çağın ilk ampirist filozofu olan John Locke'da aynı eksende ve içerikte tartışılmadı. Bu ilk üç filozof yalnızca varlık sorununu değil, hemen hemen her sorunu töz sorunu ekseninde tartıştılar, birbirlerinden farklı yaklaşımlar ve yeni çözüm önerileri geliştirerek farklı sonuçlara varabildiler. Ama geliştirmiş oldukları töz kuramları tözle ilgili tartışmalara son vermedi, aksine yeni tartışmaların yolunu açtı. Oysa çalışmamızın konusunu oluşturan Locke'da durum böyle değildir. O, töz problemini doğrudan değil, dolaylı olarak özellikle bilgi ve ahlak görüşlerine ontolojik bir temel kazandırmak için tartıştı. Bu yüzden Locke, Descartes, Spinoza ve Leibniz gibi, mutlak bir metafizikçi ya da varlık bilimcisi değil, bir bilgi kuramcısıdır. Belki bundan dolayı Locke, töz idesi karşısında ikircilikli bir tutum benimsedi. Bir yandan töz idesini eleştirirken, öte yandan da töz idesini tamamen inkar etmeyerek, ona açık bir kapı bıraktı. Bu belirsizliğe rağmen, Locke'un felsefesinde bir töz problemi vardır. Onda da töz fikri her şeyden

önce çağının filozoflarında olduğu gibi temelde bir hakikat sorunudur. Fakat Locke'un töz fikri, ampirik felsefesinin bir sonucu olarak Descartes, Spinoza ve Leibniz'in töz fikirleriyle tözün ne olduğu, tanımı, niteliği ve özellikleri gibi birçok açıdan ayrılır. Bu bağlamda onların her birinin "Töz nedir?", "Töz gerekli midir?", "Kaç tür töz vardır?" ve "Eğer bir veya birden çok töz varsa bunların nitelikleri ve özellikleri nelerdir?" sorularına verdikleri yanıtlar birbirlerinden farklıdır. Bunlar genelde 17. yüzyıl felsefesinin özeldense töz probleminin geleceğini, dolayısıyla Aydınlanma felsefesinin genel entelektüel karakterini yansıtmaktadır.

2. Locke'da Epistemolojik Bir Sonuç Olarak Ontoloji

2.1. Epistemeye Ontik Bir Dayanak: İdeler ve Nitelikler

Locke, töz probleminde epistemolojisinde olduğu gibi Descartes'ı eleştirmesine rağmen, töz fikrini onun etkisinde kalarak tartışır ve onun töz ikiciliğini ana çizgileriyle devam ettirir. Locke, klasik anlamda bir töz filozofu olmamasına karşın, onda da bir töz fikri vardır. Ama onun felsefesinde töz kavramı açık ve seçik değil, muğlaktır. Çünkü töze deneyim yoluyla doğrudan ulaşmak mümkün değildir. Tözün varlığına ancak ideler ve nitelikler sayesinde ulaşılabilir. Locke'un ontolojisinde hem tözün ne olduğunu hem de töz fikrinin nasıl olduğunu anlayabilmek için bilgi öğretisinin temeli olan ideleri ve nitelikleri bilmek gerekir. Locke, töz problemini ampirik epistemolojisinde ileri sürmüş olduğu kuramını, yani zihnimize doğuştan idelerin ve ilkelerin olmadığını epistemik-ontik bir zeminde temellendirmek için tartışır. Ona göre zihnimize doğuştan bir takım ideler ve ilkeler yoktur. İdeler doğuştan olmadığı için ilkeler de doğuştan değildir. Zihinde doğuştan ideler diye kabul edilebilecek evrensel önermeleri yapan terimlerin karşılığı olan idelerin ve ilkelerin en küçük bir görüntüsü yoktur (Locke 1996: 63, 79, 81). Zihinde doğuştan ilkelerin olduğunu savunanların kanıları ortak kabullere ve varsayımlara dayanmaktadır. Zihnimize doğuştan bir takım ideler, ilkeler, birincil kavramlar vardır demekle, onlar, ne var olurlar, ne de ispatlanabilirler. Eğer bunların her biri zihinde doğuştan olmuş olsaydı, o zaman akıl hastaları ve delilerde de sağlıklı zihinlerde olduğu gibi her şeyin var olması gerekirdi. Oysa durum böyle değildir. Akıllı insanların zihni ile akıl hastalarının, budalaların ve delilerin, hatta çocukların zihni aynı bilgi seviyesine sahip değildir (Locke 1996: 63–64). Bu konuda, "Bir şey ne ise odur." ve "Aynı şeyin hem olması hem de olmaması olanaksızdır." şeklinde ileri sürülen özdeşlik ilkesi ile üçüncü halin olanaksızlığı ilkeleri de yanlıştır. Bu iki önerme ampirik olarak ispatlanamaz, çünkü onlar yalnızca doğru olduğu kabul edilen ve genelleştirilen iki ilkedir. Bir şeyin zihinde doğuştan var olduğunu kabul etmek ile zihinde onu algılamadığı biçimde var olduğunu kabul etmek aynı anlama gelir. Locke, bu tartışmayı İnsan Anlığı Üzerine Bir *Deneme*'de şöyle sürdürür:

"Buna göre, eğer çocukların ve budalaların üzerinde böyle şeylerin basılı olduğu ruhları, zihinleri varsa, onların bunu kaçınılmaz biçimde algılamaları ve bu doğruları zorunlu olarak bilip onaylamaları gerekir; bunu yapamadıklarına göre bu tür izlenimlerin olmadığı da açıktır. Çünkü bunlar doğal olarak basılmış kavramlar değilse nasıl olur da doğuştan olabilirler. Eğer basılmış kavramlarsa, nasıl bilinmez olabilirler? Bir kavramın zihne basılmış olduğunu fakat aynı zamanda zihnin onu bilmediğini ve onun henüz ayırımına varmadığını söylemek, bu izlenimi yok saymak demektir. Zihnin hiçbir zaman bilmemiş olduğu ve hiçbir zaman bilincine varmamış olduğu hiçbir önermenin zihinde bulunduğu söylenemez. Eğer böyle bir tek önerme bulunursa, aynı gerekçeyle, doğru olan ve zihnin kabul edebileceği bütün önermelerin zihinde bulunduğu ve basılı olduğu söylenebilir ..." (Locke 1996: 64–65).

Böylece Locke, hem yeteneğin doğuştan geldiğini hem de bilginin kazanılmış olduğu görüşünü yanlıştır bulur. Bilginin bir kısmı değil, tümü ya doğuştan gelmeli ya da dışarıdan gelmelidir. Bilginin bir kısmı doğuştan geliyor, bir kısmı ise sonradan oluşuyor şeklinde bir ayırım doğru değildir. Çünkü böyle bir ayırım kendi içinde çelişkilerle doludur. Bazı ilkeleri aklın bulması da onların doğuştan olduğu anlamına gelmez. İnsanlar akıllı kullanmaya başladıklarında doğruları öğrenirler ve kabul ederler demek de yanlıştır (Locke 1996: 67). Çünkü aklın kullanımına başlanması, bu ilkelerin, özsözlerin öğrenilmeye başlandığı zaman başlamaz. Mantığın "aynı yerde iki cisim bulunamaz", "aynı şeyin hem olması hem de olmaması olanaksızdır" ve "ak kara değildir" ve matematiğin "bir iki daha üç eder", "kare daire değildir" ve "üçgen dört kenarı olan şekil değildir" türünden önermelerden hareketle izlenimlerin her zaman doğuştan olduğu sonucuna varılamaz. Bu tür önermelerin doğuştan olduğunu kabul etmek, akıl ve denemeye aykırıdır. Eğer bu önermeler doğuştansa o zaman "doğuştan düşüncelerin de bulunması gerekir, çünkü zihin hiç düşünmemiş olduğu bir doğrunun zihinde bulunduğu düşünülemez. Demek

ki, eğer doğuştan doğrular varsa, bunların, düşüncenin ilk nesnelere, yani zihinde ortaya çıkan ilk şey olmalarının zorunlu olduğu açıktır.” (Locke 1996: 73). İdelere doğuştan olmadığına bir başka ispatı da doğuştan olduğu ileri sürülen ilkelere karşı bir ispatın ileri sürülmesidir. Nasıl doğuştan ideler, çocuklarda, budalalarda, bilgisiz kişilerde ve alışkanlıklarda yoksa, aynı şekilde tümel, evrensel ve mutlak ilkeler de insan zihninde yoktur. Eğer ideler her insanda doğuştan olmuş olsaydı, mantık ve matematikte var olduğu ileri sürülen ilkelerin karşı delilleri olmamış olurdu. O halde zihinde hiçbir zaman algılamamış olduğu bir ide bulunmaz. “Zihindeki her ide ya edimsel bir algıdır, ya da eskiden edimsel bir algı olmuştur da belleğin onu yeniden edimsel bir algı yapabileceği biçimde zihinde bulunur.” (Locke 1996: 82).

Locke’un ontolojisinde töz kavramı herhangi bir varlığa ait, özel bir kavram değildir. O, töz kavramını hem Tanrı, ruh ve madde için hem de tek tek bireysel varlıklar için kullanır. Locke, töz idesini öncelikle idelerden hareketle tartışır. Töz idesi de ideler gibi zihnimizde doğuştan değildir. Bizde töz idesi diye bir ide yoktur. Tözün dünyası gizli ve soyut bir dünyadır. Töz idesi, doğuştan zihnimizde olmadığından veya bir obje olarak karşımızda durmadığından onun ne olduğunu tam olarak bilemeyiz. Çünkü o, zihnimizde açık ve seçik değildir, aksine her zaman bulanıktır. Fakat töz idesinin belirsizliği töz idesinin gerçekte olmadığı anlamına gelmez. Töz idesinin belirsizliği yalnızca zihnimiz ve deneyim içindir. Tözün gizli ve soyut doğası ne olursa olsun, töz, “bizim bilmediğimiz türden bir birliğin bir arada tuttuğu ve onlardan kendiliğinden varolabilen bir bütün oluşturduğu, değişik yalın idelerinden başka bir şey değildir.” (Locke 1996: 174). Locke, zihnimizde töz idesinin doğuştan olmadığını kabul etmekle onu geleneksel tanımın dışında yeni bir tanımla tanımlamış olur. Töz, “ne olduğunu bilmediğimiz, kendisi üzerine hiç bir özel, seçik ve somut idemizin bulunmamasına karşın, bildiğimiz idelerin taşıyıcısı ya da altyapısı olarak aldığımız, bir bulanık varsayımdan başka bir şey değildir.” (Locke 1996: 81, 131). Başka bir tanımla töz, “varolduğunu gördüğümüz ve kendilerini taşıyan bir şey olmadan varolabileceklerine inandığımız nitelikleri taşıdığı varsayılan ve bilinmeyen bir şey”dir (Locke 1996: 172–173). Locke’da töz, basit idelerin hem üzerinde var oldukları hem de bunların varlık nedeni olan bir tabandır. Locke, işte bu tabana töz adını verir. O zaman töz, “nesnenin niteliklerini taşıyan ve doğuran şeydir.” (Bravo 2008: 65). Böyle bir bağıntıyı “bilen özne” olarak insan kurar. Bu tanımlarda da görüldüğü gibi Locke’da töz, zihindeki idelere neden olan ama herhangi bir şey olmayan, dış dünyada beş duyu yoluyla algılanan niteliklerin dayanağı ve taşıyıcısı olan ve ne olduğu bir anlamda bilinmeyen bir şeydir.

Locke, töz idesini yalnızca düşünülür ve akledilir dünyanın dışında bir şey için kullanmaz, aksine akledilir dünyayla, nesnelere birlikte kullanır. Nitelikler kendilerine dayandırılacak bir şey olmadan varolamazlar. Niteliklerin kendisine dayandırıldığı şey tözdür. O zaman töz, hem duyu bilgisi konusunu, nesnesini kuran şeydir, hem de nesneye bağladığımız, yüklediğimiz niteliklerdir. Bu nitelikler sayesinde duyu bilgisi nesnesi kurulur. Fakat tüm bilgimiz deneyden türemesine rağmen, töz idesi deneyden gelmez. Bu yüzden tözün ne olduğunu tam olarak bilemeyiz. Töz, yalnızca bir dayanaktır. Çünkü hiçbir nitelik ya da zihinsel işlem bir dayanak olmaksızın tek başına var olması mümkün değildir. Ne olduğunu gerçek anlamda bilemeyeceğimiz bir şey olan töz, yalnızca zihindeki idelerin ve beş duyu yoluyla algılanan niteliklerin dayanağıdır ve “ilineklerin taşıyıcısıdır” (Locke 1996: 131). Locke, töz idesinin ne olduğunun bilinemeyeceğini renk ve ağırlık idelerinden hareketle örneklendirerek tartışır:

“Gerçekten, birisine renk ya da ağırlığı kendinde taşıyan öznenin ne olduğu sorulursa, bunların katı ve yer kaplayan parçalar olduğundan başka bir şey söyleyemeyiz; bu katılığın ve yer kaplamanın nerede birleştikleri sorulduğunda da, daha önce sözünü ettiğimiz, dünyayı büyük bir filin taşıdığını söyleyen Hintliye fili neyi taşıdığı sorulduğu zaman onun düşeceği durumdan daha iyi bir durumda olmaz; Hintli, fili büyük bir kaplumbağanın taşıdığını söylemiş, fakat kaplumbağanın neyin taşıdığı sorulduğunda *onu da bilmediği bir şeyin taşıdığı* yanıtını vermişti.” (Locke 1996: 172).

Locke, tözü bilinemez bir şey olduğunu kabul etmesine rağmen, onun varlığından şüphe duymaz. Töz varlığından şüphe duyulması gereken bir şey değildir. Sezgisel bilginin varlığı ne kadar açık ve seçikse töz idesinin de varlığı o kadar açık ve seçiktir (Çetin 2009: 155). Ancak töz idesine duyular, algılar ve tecrübe ile gidilemez. Töz idesine yalnızca ideler ve nitelikler ile gidilebilir. Zihinde töz fikrinin oluşması dış duyu ve iç duyunun sağladığı idelerin zihne ulaşmasından sonra gerçekleşir. Bundan dolayı tözün ne olduğunu bilmek için idenin ne olduğunu bilmek gerekir. İde, zihnin kendisinde algıladığı şey, yani algının, düşüncenin ya da anlığın dolaysız konusu ve

nesnesi olan her şeydir. Başka bir deyişle ide, zihnin düşünme faaliyeti sırasında nesnesi olan ve kullandığı her türlü malzeme, varlıkların işaretleri ve düşüncenin nesnelere (Locke 1996: 85, 105). Locke'da ideler bütün bilgilerimizin nihai temellerini, kaynağını oluşturur. İdeler yaratılmamıştır. Platon'un ideaları, Aristoteles'in maddesi, Leibniz'in monadları ya da atomistlerin atomları gibi doğada hazır bulunurlar. Fakat her ide doğuştan zihinde hazır değildir, bütün ideler ya duyumdan (sensation) ya da düşünümünden (reflection) gelir (Locke 1996: 85). İdeler, ne doğru veya yanlışlar, ne de doğru veya yanlış değer alırlar. Doğru veya yanlış olan önermelerdir. İdelerin doğruluğu veya yanlışlığı onların kendisiyle değil, adlarıyla ve nesnelere konumlarıyla ilgilidir. Örneğin basit idelerin doğruluğu yalnızca bizim ürettiğimiz görüntülere dayalıdır (Locke 2018: 51, 55). Bu görüntüden hareketle o ide hakkında doğru veya yanlış diye hükümde bulunuruz. Locke'da idelerin kaynaklarından birincisi olan duyum, duyu organlarının duyulur varlıkların çeşitli niteliklerinden edindikleri izlenimleri (impression) zihne iletilmesiyle gerçekleşir. Bu yolla renk, şekil, tat, acı, soğuk, sıcak, yumuşak, sert gibi ideler oluşur. Locke, idelerin büyük çoğunluğunun duyulara bağlı olarak oluştuğunu kabul eder. İdelerin ikinci kaynağı olan düşünüm ise Locke'un iç duyum dediği zihnin dış duyumdan gelen ideler üzerinde kendisinin gerçekleştirdiği faaliyetleri kavraması sonucu bir takım yeni idelere ulaşmakla oluşur. Bunlar; algılama, düşünme, kuşkulanma, inanma, akıl yürütme, bilme, isteme gibi zihnimizin düşünme işlemleridir (Locke 1996: 86–87; 2018: 20–22). Zihnimizde sahip olduğumuz bütün ideler bu iki kaynaktan birinden geldiğinden, zihin, doğuştan tek başına deneyim sonucu bilgiyi yazacağı boş bir beyaz kağıt gibidir, yani *tabula rasa*dır. Ancak her insanda aynı ideler yoktur. İnsanlar içinde bulunduğu duruma, konuma ve ilişki kurdukları nesnelere ve bağa göre farklı ideler edinmektedirler.

Locke, ideleri basit ideler ve bileşik ideler olmak üzere iki kısma ayırır. Basit ideler duyum ve düşünüm yoluyla kazanılan idelerdir. Bilgimizin bütün malzemesini basit ideler oluşturur. Basit ideleri akıl üretmez. Akıl veya zihin basit ideleri, ne yapabilir ne de yok edebilir. Akıl veya zihin basit ideleri edinirken pasiftir. Zihin basit ideleri duyular aracılığıyla nesnelere kendisinden üretir (Locke 1996: 95; 2018: 37). Zihin, basit ideleri dört farklı şekilde üretir. Basit idelerin bir kısmı tek bir duyunun, bir kısmı, birkaç duyunun, bir kısmı iç deneyin, bir kısmı da hem iç deneyin hem de dış deneyin aracılığıyla ruhta meydana gelir. Tek bir duyu ile edinilen basit ideler, dokunma ile sertlik-yumuşaklık, sıcaklık-soğukluk vb.; görme ile ışık, renk vb.; birkaç duyu ile dokunma ve görme ile birlikte yer kaplama (uzay), şekil, hareket ve durgunluktur. Yalnızca iç deney ile elde edilen basit ideler, düşünme ve iradedir. Hem iç deney hem de dış deney ile elde edilen basit ideler ise haz, acı, varlık, birlik, kuvvet, zaman gibi idelerdir. Fakat her insanda duyuların yapısından dolayı basit ideler aynı nicelikte ve nitelikte değildir. Duyularının niteliğinin farklılığı yalnızca her insan da değil, aynı insanda bile zamana, konuma ve duruma göre farklılık gösterir. Her insan her zaman aynı duyu niteliğine sahip değildir. Örneğin görme ve dokunma duyuları, her insanda olmasına rağmen, her insan aynı nitelikte fikirler üretmez, çoğu zaman birbirlerinden farklı fikirler üretirler. Herhangi bir insanın, mumu gördüğünde, renkli ve hareketli bir şey olarak algılaması, ona dokunduğunda da yumuşaklık ve sıcaklık hissetmesi gibi. Aynı şekilde buza dokunulduğunda hissedilen soğukluk ve sertlik, bir zambağın beyazlığı ve güzel kokusu, şekerin ve balın tadı, gülün kokusu gibi algılar kişiden kişiye değişmektedir. Bu durumun ilginç bir örneği de körlerin renkler ve sağrırların sesler hakkındaki fikirlerinin farklılığıdır (Locke 1996: 96–103; 2018: 37–38).

Bileşik ideler ise basit idelerin birleştirilmesiyle oluşur. Zihin basit idelere ulaştığı zaman bileşik idelere de ulaşır. Ruh basit ideleri edinirken pasif olmasına karşın, bileşik ideleri edinirken aktiftir. Bileşik idelerin de kaynağı duyum ve düşünümdür (Locke 1996: 123). Zihin bileşik ideleri üç yolla elde eder. Birincisi birleştirmektir. Bu, zihnin benzer veya aynı türden ideleri bir araya getirip, onlardan yeni bileşik bir ide meydana getirmesiyle gerçekleşir. Locke, bu duruma örnek olarak töz ve maddeyi verir. Her ikisi de basit idelerin birleşmesinden meydana gelmiştir. İkincisi kıyaslamaktır. Bu, zihnin iki farklı ideyi yan yana getirip, onları zaman, mekan ve derece gibi ideler açısından kıyaslayarak, yeni bir ideyi elde etmektir. Kıyaslama ile bağıntı ideleri elde edilir. Örneğin mekan, zaman, özdeşlik, başkalık ve ahlaki bağıntı ideleri gibi. Üçüncüsü ise soyutlamaktır. Bu da zihnin bir ideyi birlikte bulunduğu, gerçek varoluşunda ayrılmaz diğer idelerden soyutlayarak genel bir ideye ulaşmakla gerçekleşir (Locke 1996: 123). Yani bir ideyi bağıntı olduğu öteki idelerden çekip ayırmakla oluşur. Örneğin beyaz idesi, süttten, pamuktan, kardan, kireçten, beyaz bir gülden vb. beyazın bir arada bulunduğu öteki ideleri bir yana bırakıp yalnızca kendisini belirtmekle elde edilir.

Locke, sonsuz sayıda olan bileşik ideleri üç başlıkta toplar. Birincisi kiplerdir. Kipler, "nasıl birleştirilmiş olurlarsa olsunlar, kendiliklerinden varolma olasılığı taşımayan fakat cisimlerin eklentileri ya da etkilenimleri

olarak görülen” ve tözlerin nitelikleri olan bileşik kavramlardır (Locke 1996: 124–125). Kipler maddenin üzerinde bıraktıkları etkiye bağılı olarak oluşurlar. Örneğin üçgen, minnet ve cinayet gibi. Locke, kipleri ideler gibi basit ve bileşik olmak üzere iki kısma ayırır. Basit kipler, bir idenin başka bir ideyle birleştirilmeden değiştirilmesiyle oluşan mekan, zaman, sayı, renk, algılama, hatırlama, düşünme ve dikkat ideleri gibi idelerdir. Basit kipler birbirine ne kadar uzak ve karşıt olursa olsun, her biri o oranda ayrı, açık ve seçiktirler. Bileşik kipler ise birkaç basit idenin birleşip karmaşık bir ide haline gelmesidir. Örneğin renkle biçimin belli bir bileşiminden oluşan ve izleyicisinde hoşlandırma uyandıran *güzellik* ve herhangi bir şeyi sahibinin isteği dışında gizlice iyelik değiştirmesi olan *hırsızlık* gibi. En çok kipleri olan ideler, hareket, düşünme ve güç ideleridir (Locke 1996: 125, 170; 2018: 43). Bileşik idelerin ikincisi cisimler/maddelerdir. Cisim, basit idelerin birleşimidir ve kendi kendine varolan şeyleri temsil eder. Cisimle birlikte ortaya çıktığı düşünülen bileşik ideler o cisimden önce vardır. Cisimlerin başında ilk olarak ve her zaman töz idesi gelir. Örneğin kurşun, renk, ağırlık, sertlik, esneklik ve erime özelliğine sahip idelerin, insan ise boy, ağırlık, hareket etme, düşünme gibi idelerin maddeye eklenmesiyle oluşur. Cisimler de iki şekilde bulunur. Birincisi insan ve koyun idesi gibi ayrı varoluşlarıyla tek tek cisimlerin idesi olarak, ikincisi ise ordu ve sürü gibi maddelerin bir araya gelmesiyle var olurlar. Her cisim doğada ya tek ya da toplu olarak bulunur (Locke 1996: 125; 2018: 43). Bileşik idelerin üçüncü ise bağıntıdır. Bağıntı, “bir idenin bir başkasıyla birlikte incelenmesinden ya da ölçüştürülmesinden oluşur.” (Locke 1996: 125–126). Locke, bağıntıya örnek olarak, mekan, uzam, sınırsızlık, biçim, yer, süre, zaman, sayı, ilksizlik ve sonsuzluk gibi ideleri verir. Bileşik ideler basit idelerden daha çok önemlidir. Çünkü basit ideler, gerçek ile zorunlu dünya arasında bir bağlantı kuramaz ve nesnelerin tam yansılarını veremez. Oysa bileşik ideler, zihin ile nesne arasında gerçek bir bağlantı kurar. Nesnel dünya bu tasarım bağlantıları ile kurulur. Bunlar ise tözler, tözlerin kipleri ve ilintilerdir.

Locke, töz problemini ikinci olarak niteliklerin varlığından hareketle tartışır. Onun felsefesinde nitelikler ile ideler ne aynı şeydir ne de aynı anlama gelir. Locke, niteliklerle ideleri aynı anlamda kullanmaz. Çünkü ideler zihinde olmasına karşın, nitelikler cisimlerde dir. Locke, nitelikleri epistemolojik-ontolojik olarak algılardan ve idelerden ayırır. Nitelik, hem bir şeyin bir özelliği ya da bir karakteristiğidir, hem de zihnimizde herhangi bir ide üretebilme gücüdür. Bir nesnenin niteliği, o nesnenin bizde ideler getirebilme gücüdür. Örneğin kartopu zihnimizde beyaz, soğuk ve yuvarlak ideler üretir. Kartopunun bizde bu ideleri üretmesine neden olan güç niteliklerdir. Bunlar algı dünyadaki duyular ya da algılar olduğu zaman da ideler adını alır. O zaman idelerden kimi kez şeylerin kendindeymiş gibi söz edildiğinde, onlar bizde yaratan nesnelerin nitelikleri olarak anlaşılmalıdır (Locke 1996: 105–106). Nitelikler, zihinde ideler meydana getirdikleri için kendilerinin idelerine oldukça benzerler, adeta birbirlerinin kopyasıdır. Zihin onları her madde parçasında, niteliklerden ayrılmaz olarak bulur. Locke, zihnin töz fikrine doğrudan gidemeyeceğini düşünerek, nitelikleri, birincil nitelikler ve ikincil nitelikler olmak üzere iki kısma ayırır.

Birincil nitelikler nesnenin temel, asli özellikleri olup, o şeyi şey yapan niteliklerdir ve gerçek bir varoluşa sahiptirler. Yani, “bir cismi “cisim” yapan, bunlar olmadan hiçbir şeyin “cisim” adını alamayacağı niteliklerdir.” (Bravo 2008: 64). Birincil nitelikler nesnenin nesnel nitelikleri olduğundan, onlar asla cisimden ayrı değildir. Çünkü birincil nitelikler ortadan kaldırıldığı zaman nesnenin kendisi de ortadan kalkar. Zihin birincil nitelikleri nesnenin her bir parçasında, ondan ayrılmaz olarak bulur. Örneğin “bir buğday tanesini alalım ve ikiye bölelim; her bölümün yine katılığı, uzamı, kılığı ve devingenliği vardır; yine bölün, aynı nitelikleri yine korur; parçalar duyulmaz oluncaya dek bölmeyi sürdürün” (Locke 1996: 105) her bölüm o nitelikleri korumayı sürdürür. Bu örnekte görüldüğü gibi bölme işlemi hiçbir cisimden katılığı, mekanı, biçimi ya da hareketi alamaz. Yalnızca daha önce bir ve bütün olan şeyi iki ya da daha çok ayrı madde kitleleri yapar, belli sayıda cisimler ortaya çıkarır. O zaman birincil niteliklerin özellikleri, katılık, mekan, şekil, hareket, sükünet ve sayıdır (Locke 1996: 105–106). Örneğin taştan mekan, şekil, hacim, ağırlık ve miktar gibi ideleri ortadan kaldırdığımız zaman geriye ondan hiçbir şey kalmaz. Birincil nitelikler mekanda ve zamanda gerçekleşen idelerdir. Bu durumda bir nesnenin var olması demek, o nesnenin birincil niteliklerden bir veya birkaçına sahip olması demektir. Herhangi bir fiziki nesnenin cisimsel bir şey olmasının gerek ve yeter koşulu budur. O halde “birincil nitelikler, fiziki bir nesne için özsel olan niteliklerdir veya cismin ya da maddi tözün gerçek özünü meydana getirirler. Bir nesne veya bu nesnenin birincil nitelikleri değişebilmekle, o söz konusu niteliklerden asla yoksun olamaz.” (Cevizci, 2013: 485). Bu bağlamda ideler dış dünyada fiziki nesnelere temsil ederler ve fiziki nesnelere de idelerimize neden olurlar. İdelerle fiziki nesnelere arasındaki ilişki temsili ve nedensel olmak üzere iki yönlüdür. Locke, deneysel bilginin temelini ve

güvenirliliğini birincil niteliklerde bulur ve dış dünyanın varlığını birincil niteliklere dayandırarak temellendirir (Ülken 2014: 176).

İkincil nitelikler ise zihinde birincil nitelikler sayesinde ideler meydana getirme gücü ya da kapasitesidir. İkincil nitelikler cisimlerin asli özellikleri olmayıp, rastlantı sonucu bir takım ilintiler içinde nesneye bağlanabilen niteliklerdir. İkincil nitelikler oylum, kılık, yapı ve hareketleriyle bizde renk, ses, tat, koku, sıcaklık ve soğukluk gibi duyumlar üretirler. Bunlar nesnelere gerçek nitelikleri olmayıp, bizim duyu yapımızla ilgilidirler. İkincil nitelikler hem nesnede fiilen mevcut olan hiçbir şeye benzemez, hem de her insan onları farklı şekillerde duyumsarlar (Locke 1996: 106). Örneğin renk nesnenin nesnel bir özelliği olmayıp, nesnenin birincil nitelikleri sonucu zihinde oluşmuş olan bir idedir. Birincil nitelikler zihinde çeşitli duyumlara yol açabildiğinden, onun sayesinde zihinde renk koku, tat ve ses gibi ideler oluşur. Bu yüzden ikincil nitelikler, maddi nesnenin kendisinden ayrılmaz olan birincil nitelikler sayesinde duyu organlarımızı etkileme güçlerinden başka bir şey değildir. Bu durumu Locke şöyle anlatır:

“Renk ve kokular için söylediklerim, tatlar, sesler ve öteki duyulur nitelikler için de söylenmiş sayılabilir; bunlar, onlara yanlılıkla nasıl bir gerçeklik yüklersek yükleyelim, gerçekte nesnelere, bizde değişik duyumlar üretme gücünden başka bir şey değildirler; ve söylediğim gibi, birincil niteliklere, parçaların oylum, kılık, doku ve devinimine bağlıdır.” (Locke 1996: 107).

İkincil nitelikler varoluşlarını birincil niteliklere ve duyuma borçludur. İkincil nitelikler bunlar sayesinde zihinde yeni ideler meydana getirirler. Birincil nitelikler maddede sürekli bulduklarından dolayı nesnelere, buna karşılık ikincil nitelikler maddede sürekli bulunmadığından nesnel değildirler. Çünkü ikincil nitelikler yalnızca kendilerini duymayan duyu organları için vardır. Duyum ortadan kalktığında onların varoluşu da son bulur. Böylece Locke, birincil nitelikler ve ikincil nitelikler ayrımıyla Descartes ile başlayan öznel-nesnel ayrımını devam ettirmiş olur. Descartes, Galileo ve Newton başta olmak üzere birçok kişi fiziki evrenin özü itibarıyla renksiz, tatsız, kokusuz ve sessiz olduğuna ve fiziki evrenin yalnızca şekil, büyüklük ve katılığa sahip olan sessiz maddelerin hareketinden oluştuğuna inanıyorlardı (Cevizci, 2013: 486).

Birincil nitelikler ile ikincil nitelikler arasında kesintisiz bir “neden-etki” ilişkisi vardır. Onların birbirinden tamamen ayrılamamasının nedeni de budur. “Neden-etki” ilişkisi sonucu çokluk, cisimler ve cisimlerdeki nitelikler varolur. Cisimler bizdeki ideleri etkileme yoluyla, yani itme gücüyle ve güçlerle gerçekleştirir. Cisimlerdeki nitelikler ise zihinde üç şekilde varolur. Birincisi şeylerin *birincil nitelikleri* olarak vardır. Örneğin bir cismin katı parçalarının oylum, biçim, sayı, durum, hareket ve ya sükûn halinde bulunması gibi. Bunlar, biz algılasak da algılamasak da cisimdedirler ve bizim gözlemleyebileceğimiz boyuttadırlar. Yapay şeylerde “açıkça görüldüğü gibi, cismin, kendinde olduğu biçimiyle durumunun bir idesini edinebiliriz.” İkincisi şeylerin ikincil nitelikleri, yani *duyulabilir nitelikler* olarak vardır. Bu, “cismin duyulmaz birincil nitelikleri yüzünden onda bulunan ve bizim duyumlarımızdan herhangi birini özel biçimde etkileyerek *bizde* birçok değişik ses, koku, tat vb. ideleri üreten güçtür.” Üçüncüsü ise şeylerdeki *güçler* olarak vardır. Bunlar cismin birincil niteliklerinin özel yapısına bağlı olarak onda bulunan ve başka bir cismin oylum, biçim, doku ve hareketinde değişim yaparak, onun bizim duyumlarımızı, eskisine göre değişik biçimde etkilemesini sağlayan güçtür. Güneşte, tere yağını veya mumu, ateşte altın, gümüş, kurşun ve demir gibi metalleri eriten güç budur (Locke 1996: 110). Bu üç yolla aynı zamanda bileşik ideler oluşur. Böylece Locke’da birincil nitelikler, cisimlerin kendilerinde gerçekte varolan, hangi durumda olursa olsun ve ne tür değişikliklere uğrarsa uğrasın ondan ayrılmayan değişikliklerdir. İkincil nitelikler ise nesnelere kendilerindeki şeyler olmayıp, birincil nitelikler yoluyla bizdeki çeşitli duyumları üretme güçleridir. Buna göre “birincil nitelikler nesnel ideleri, ikincil nitelikler ise öznel ideleri üretmektedir.” Locke’un yapmış olduğu bu ayırım, aslında gerçeklik ile görünüş arasındaki ayırımdır (Zelyut Hünler 2003: 51–52). Bu ayırım önceleri Platon ve Demokritos, sonraları ise Husserl ve Bergson tarafından farklı şekillerde dile getirilmiştir.

2. 2. Metafiziğin Elenmesine Giden Fikrin Başlangıcı: Üçlü Töz Öğretisi

Locke, ontolojisinde epistemolojisinin bir sonucu olarak baştan sona realist bir tutum sergiler. Ona göre zihinden bağımsız bir dış gerçeklik vardır. İlk gerçeklik Tanrı, ikinci gerçeklik ise ruh ve maddedir. Locke, töz fikrinde çağının filozoflarından Spinoza gibi monist değil, Descartes ve Leibniz gibi plüralisttir. Locke, Descartes’ın metafiziğini ve epistemolojisini eleştirmesine rağmen, onun töz ikiciliğini devam ettirir. Fakat Locke, Descartes gibi birincil

nitelikte töz ve ikincil nitelikte töz kavramlarını doğrudan kullanmaz. Ancak töz idesi üzerine yaptığı sorgulamalar ve vardığı sonuçlar Descartes'ın birincil nitelikte töz ve ikincil nitelikte töz kavramlarını çağrıştırmaktadır. Buna göre Locke'un ontolojisinde kendisine ait ve kullanmadığı bir terminoloji olsa da özelde birincil nitelikte töz ve ikincil nitelikte tözler olmak üzere iki tür töz, genelde ise üç tür töz ve madde töz idesi düşünülürse sonsuz sayıda töz vardır. Ancak her tözün niteliği birbirlerinden farklıdır. Birincil nitelikte töz Tanrı'dır, ikincil nitelikte tözler ise ruh/tin ve madde/cisimdir (Locke 1996: 173). Ona göre tözün bulanık ve görelî bir idesi zihinde oluştuktan sonra Tanrı, ruh ve madde ideleri tözlerini ve tek tek cisimlerin özel türlerinin idelerini ediniriz. Fakat Tanrı, ruh ve madde aynı ontik-epistemik yapıda ve nitelikte tözler değildir. Tanrı, ruh ve maddeden daha üstün bir tözdür. Tanrı salt tözdür, ruh ve beden ise özel tözlerdir. Tanrı töz idesine akılla ulaşılırken, ruh ve beden töz idelerine ise tecrübeyle ulaşılır (Çetin 2009: 153–154, 156).

Locke'da Tanrı töz idesi insanda diğer ideler ve ilkeler gibi doğuştan değildir. Tanrı fikri, zihinde sonradan karmaşık idelerin bir sonucu olarak vardır. Ancak Tanrı'nın varlığı ve varoluşu bizim onu bildikten sonra zihnimizde anlam ve değer kazanmıyor. Biz Tanrı'yı bilmeden önce "Tanrı vardır ve biz Tanrı'yı kesin olarak bilebiliriz. Çünkü bu Yüce Varlık bizi, kendi varlığını bilmemiz için gerekli olan yetilere sahip olarak var etmiştir." (Çetin 2009: 156–157). Locke, Tanrı'nın varlığını ispatlamak için kozmolojik delil, teleolojik delil, antropolojik delil ve ahlaki delil olmak üzere dört farklı delil kullanır. Çalışmamızın konusu olmadığından bu delillerin ne olduğu üzerinde durmayacağız. Ancak ona göre gerçekte Tanrı'nın varlığını ispatlamak için herhangi bir delile bile ihtiyaç yoktur. Çünkü Tanrı'nın varoluşu zihindeki bileşik idelerde açıkça gözlemlenebilmektedir (Locke 1996: 79, 183). Locke, Tanrı'nın varoluşunu doğuştan idelere başvurmaksızın zihinde bilme yetisinden hareketle ispatlar. Tanrı'nın varlığını ispatlamak için bizdeki bilme yetisi birçok şeyden önce gelir ve yeterlidir. Bunun için ontolojik delil gibi herhangi bir delile, hatta önceden düşünülmüş bir Tanrı tasavvuruna bile ihtiyaç yoktur. Zihnimizde bilme edimini yaratan Tanrı'nın, zihnimizi ve maddeyi yaratması ondan daha çok kolaydır. Bu ispat bile bizi tek başına kesin ve sürekli kutsal olan bir kavrama götürür. Bu kavram Tanrı'dır (Bréhier 2014: 962–963). Tanrı töz idesine biz, iç duyumdan edindiğimiz manevi nitelikleri genişletmekle ve yüceltmekle ulaşırız. Duyularla elde edilen bilgilerle Tanrı fikrine ulaşamaz. Tanrı fikrine, ancak, çıkarımlar yapılarak ve ahlak ilkelerinden hareketle ulaşılabilir. Tanrı'nın varolduğunu ideler, çıkarımlar ve ahlaki ilkelerin bir sonucu olarak kesinlikle bilebiliriz. Aslında Locke'un Tanrı idesini bir töz olarak kabul etmesinin temel nedeni etiğidir. O, ahlak görüşünü zorunlu olarak Tanrı'ya dayandırarak açıklar ve Tanrı fikrinden hareketle ahlak ilkelerini temellendirir (Locke, 1999: 17). Locke'a göre ahlak yasasının mutlaka bir kaynağı olmalıdır. Ahlak yasasının gerçek kaynağı Tanrı'dır. Bu temel, gerçekten, "karanlıkta insanları gören, ödül ve cezaları elinde bulunduran ve en gururlu suçluları sorguya çekmeye gücü yeten Tanrının istenç ve yasasından başka bir şey" (Locke 1996: 76) değildir. Locke, Tanrı'nın varolup olmadığıyla ilgili uzun bir tartışma yapmak istemez, hatta bunu gerekli bile görmez. Çünkü onun ontolojisinde, Tanrı'nın varlığı değil, yokluğu bir sorundur. Tanrı'nın varlığı basit ideler gibi apaçık bir bilgidir. Zaten Tanrı, bize kendini doğada her yerde varolduğunu göstermektedir (Locke 1999: 17). Tanrı, bize kendi varlığıyla ilgili doğuştan ideler vermemiş ve zihinlerimize kendi varlığını okuyabileceğimiz yazılar basmamış olsa da, bu, Tanrı'nın var olmadığı anlamına gelmez. Eğer doğuştan olmasa bile bir töz idesinden bahsediliyorsa bu öncelikle Tanrı töz idesinden kaynaklanmaktadır. Çünkü dünyanın Tanrı'sız hiçbir anlam ve değeri yoktur. Tanrı, kendi varlığını dünyada tanıksız bırakmamıştır. Duyularımız, algılarımız ve aklımız sayesinde kendi kendimizle baş başa kaldığımız zaman onun varlığına ulaşabiliriz. Ama Tanrı idesi, tıpkı ideler, hatta ahlaki ideler gibi görelidir, her insanda aynı değildir. Bireyden bireye, toplumdan topluma zaman içinde değişir. Bu, zihnimizde doğuştan Tanrı töz idesinin olmadığına bir başka göstergesidir (Locke 1996: 79–80, 353). Bu bağlamda Locke, Antik Çağ Yunan felsefesinden itibaren "Tanrı, bizim düşünüp algılayabileceğimiz bir varlık değildir. Bütün Tanrılar, sırrını açıklayamadığı doğa olaylarının ve bundan kaynaklanan korkuların ve endişelerin bir sonucu olarak insanın uydurmasıdır, gerçek yaratıcı anlaşılmasız ve bilinmez." şeklindeki tartışmalardan uzak durur. O, bu tür tartışmaları anlamsız ve gereksiz bulur. Locke, Tanrı fikrini materyalist ve ateist düşünürler gibi doğa olayları karşısında zavallı ve çaresiz insanın kendi zihniyle yarattığı ve teselli bulduğu üstün bir güç olarak da görmez. Aksine o, Tanrı fikrine insanın kendini varetme, şahsi olarak örnek alacağı ideal bir düzen ve ahlak fikrinden hareketle ulaşır. İnsan, kendi varlığını ve doğuşunu, her şeyini ilksiz-sonsuz olan Tanrı'dan almıştır. Öncesiz-sonsuz varlık, her şeyin kaynağı ve gerçeği olarak hem en güçlü varlık hem de gücü sınırsız olmalıdır (Locke 1999: 77). Böyle bir varlık vardır ve bu Tanrı'dır. Tanrı, ilksiz-öncesiz ve güçlü varlık olmasının yanında aynı zamanda en çok bilendir. Bu sonuca bizi zihin ulaştırır. Zihin, kendimizin ve doğa ile içindeki şeyleri tek tek incelediğinde bizi şu kesin ve apaçık doğruya götürüyor:

“Öncesiz, en güçlü ve en bilgili bir Varlık vardır; birisinin buna Tanrı adını vermesi önemli değildir. Olay açıktır ve bu ide iyi incelendiğinde, bundan, bu ilksiz-sonsuz varlığa yüklediğimiz bütün yüklemeler çıkarılabilir.” (Locke 1996: 354–355).

Locke, Tanrı'nın varoluşunu ayrıca zihindeki idelerden hareketle ispatlar. Zihnin Tanrı'nın varoluşu ile ilgili ispatlayıcı bilgiye ulaşmada kullandığı aracı ide sonsuzluk idesi ve iç duyumun sağladığı basit ideleri birleştirmesi sonucu oluşan bileşik idelerdir. Ulu Varlığın bizdeki idesini incelediğimizde gerek Tanrı, gerekse tek tek tinler karmaşık idelerin düşünümünden elde ettiğimiz yalın idelerden yapılmaktadır. Örneğin kendi benliğimizde deneyimlediklerimizden kazandığımız Varoluş ve Süre, Bilgi ve Güç, Haz ve Mutluluk idelerinden ve daha başka birkaç Nitelik ve Güç İdesinden meydana gelmektedir. Zihnimizde en yüksek Varlığa uygun düşün İdeyi bir kez oluşturunca, bunlardan her birini sonsuzluk İdemizle geliştirdiğimizi ve hepsini bir araya getirmek suretiyle bileşik Tanrı'nın karmaşık idesi oluşmuş olur. Locke, bu ispatını İnsan Zihni Üzerine *Denemeler*'de şöyle anlatır:

“... kavranamaz ulu varlığın bizdeki idesini incelersek ona da aynı yoldan vardığımızı ve gerek Tanrının gerekse tek tek tinlerin karmaşık idelerinin düşünümünden elde ettiğimiz yalın idelerden yapıldığını görürüz. Örneğin, kendi deneyimlerimizden varoluş ve sürenin, bilginin ve gücün, hoşlanma ve mutluluğun ve bir varlıkta bulunmaları bulunmamalarından daha iyi olan öteki niteliklerin ve güçlerin idelerini edinmiş olduğumuz için, Ulu Varlığa en uygun düşecek ideyi kuracağımız zaman, o idelerin hepsini, bizdeki sonsuzluk idesiyle genişlettikten sonra bir araya getirerek Tanrı karmaşık idesini yaparız.” (Locke 1996: 183).

Böylece devamlılık ve süre tasarımlarının bileşimi sonsuzluk idesini oluşturur. Sonsuzluk ise başlangıcı ve sonu olmayan Tanrı'dır. Bu çıkarımı en çok destekleyen ruhtur, yani iç deneyin işlevi olan düşünmedir. O zaman Tanrı fikri, sonsuzluk, düşünce, bilgi, güç, süre ve mutluluk idelerinin tasarımından doğmuş bileşik bir idedir. Tanrı fikri, töz idesi gibi basit idelerden çıkarsanan, yani dolaysız gözlemin değil, ispatın (demonstration) bir ürünüdür (Zelyut Hünler 2003: 54).

Locke'un ontolojisinde Tanrı'nın tek ispatı bizdeki yetki varlık idesi değildir, aynı zamanda bir şeyin öncesizlikten gelmesi gerektiği fikridir. Yokluktan varoluş üretilemez. Buna göre düşünen ve düşünmeyen olmak üzere iki tür varlık vardır. Birincisi duyarlı, düşünen, algılayan varlıklardır. İkincisi ise salt maddesel, duyusuz, algısız ya da düşüncesiz olan saçlarımız, sakallarımız ve tırnaklarımızın kırpıntıları gibi varlıklardır. Locke, düşünen ve düşünmeyen varlık ayırımından hareketle düşünceli varlıklar ve düşüncesiz varlıklar diye ikinci bir sınıflandırma yapar. Düşünceli varlık, düşünce üreten varlıktır. Düşüncesiz varlık ise düşünce üretmeyen varlıktır (Locke 1996: 356). İlksiz-sonsuz varlık, akıl için düşünceli bir varlıktır. Akıl için Tanrı, düşünceli bir varlık olmak zorundadır. “Çünkü salt bilgisiz bir maddenin düşünen ussal varlık üretmesini kavramak hiçliğin madde yarattığını kavramak zordur.” (Locke 1996: 356). Locke, burada Aristoteles gibi aynı soruları sorar. Tanrı'nın olmadığını var saydığımızda evrende madde kendiliğinden bir hareket üretebilir mi? Eğer madde evrende bir hareket üretmiyorsa bunun nedeni nedir? Eğer madde kendiliğinden hareket edemiyorsa o zaman madde hareket gücünü nereden almaktadır? Her iki filozofa göre maddenin kendiliğinden hareket etme veya hareket ettirme gücü yoktur. Madde bu gücü Tanrı'dan almaktadır. Maddedeki hareket öncesizlikten gelmektedir (Aristoteles 1997: 258 b 5–259 a 20; Locke 1996: 356). Madde, eksik ve yetersiz bir varlık olmasından dolayı, hareket ve düşünce üretmez. Maddeyi de herhangi bir düşünce üretmemiştir. Maddenin üretilmesi, dolayısıyla evrenin var olması hiçliğin ve yokluğun ne kadar dışındaysa, bilginin üretilmesi de madde ve hareket gücünün öylesine ötesindedir. O halde düşünceyi, “hiçbir şeyin bulunmadığı ya da hiçbir ussal varlığın edimsel olarak var olmadığı bir zamanda salt özdeğin yarattığını düşünmek özdeği *yokluğun* ürettiğini düşünmekten daha kolay” (Locke 1996: 356) değildir. Locke, bu tartışmayı şöyle sürdürür:

“İster devimli ister devimsiz olsun, özdeğin kendisinde duyu, algı ya da bilginin bulunduğunu ya da onun bunları kendi özünden yaptığını kavramak olanaksızdır; nitekim eğer öyle olsaydı, duygusu, algısı ya da bilgisi olmanın özdekten veya onun bölümlerinden sonsuza dek ayrılmaz olan özellikler olmaları gerektiği de açıktır. Bu yüzden, öncesiz olan ilk varlığın düşünceli olması, ve her şeyden önce varolan şeyin, en azından, kendinden sonra gelecek bütün yetkinlikleri içermesi ve edimsel olarak taşınması zorunlu olduğuna, ayrıca onun, kendisinde edimsel olarak ya da en azından daha yüksek bir derecesi

bulunmayan herhangi bir yetkinliği başka bir Şeye vermesi olanaksız olduğuna göre; bundan, zorunlu olarak, öncesiz ilk varlığın madde olamayacağı sonucu çıkar.” (Locke 1996: 356–357).

Böylece Locke’un ontolojisinde ilk varlık ruh veya madde olamayacağına göre her zaman ilksiz-sonsuz bir bilgelik vardır ve bu Tanrı’dır. O zaman eğer ilksizlikten beri bir Şeyin varolmasının zorunluluğu apaıksa bu Şeyin bir dŐunceli varlık olmasının zorunluluğu da o kadar açıktır. Çünkü dŐuncesiz varlığın bir dŐunceli varlık üretmesi hiçliğin ya da bütün varlıkların yokluğunun bir somut varlık ya da madde üretmesi kadar imkansızdır. Bundan dolayı bu ilksiz-sonsuz zihninin zorunlu varoluğu bizi Tanrı’nın bilgisine ve Tanrı fikrine götürmesi yeterlidir, bundan başka hiçbir ispata gerek yoktur. Locke’un Tanrı’yı varlık cetvelinin tepe noktasına koymasının asıl nedeni evrende Tanrı olmasaydı her Şey dağılıp gidecekti dŐuncesidir. Evrende “düşünce de bile olsa, Tanrı’yı iÇin içinden çıkarmak, her Şeyin dağılıp çözülmesine yol açar” (Locke 2017: 77). Locke, Tanrı’nın zorunlu bilici varlık olduğunu ispatladıktan sonra birden çokluğun nasıl ortaya çıktığını ya da çokluğun nasıl varolduğunu tartışır. Ona göre bütün akılsal varlıklar Tanrı sayesinde vardır, her Şey bu ilk varlıktan dolayı vardır. Evrende her Őeyde onun verdiği kadar g ve bilgi vardır. O, akılsal varlıkları yarattığı gibi cansız varlıkları da yaratmıştır. Tanrı’nın tmbilgisi, gücü ve esirgeyiciliği ve diğer tüm öteki yüklemleri zorunlu olarak çıkar. Öyleyse, “bir Tanrı kesinlikle vardır.” (Locke 1996: 357). Tanrı, insanın ya doğa karşısındaki zayıflığından ya da doğaya karşı duyduğu korkudan dolayı uydurmuŐ olduğu bir varlık değildir. Çünkü insan zihni hiçliğin iki dik açıya eşit olduğunu bildiği gibi gerçek varlık üretemeyeceğini de bilir. Bu sonuca herhangi bir desteğe ihtiyaç olmadan akıl tek başına ulaŐabilir. Böylece Locke, Tanrı inancını rasyonel bir temelle dayandırır. Her insan kendisine verilmiŐ olan akıl iŐiđıyla her Şeyi yaratmıŐ olan, sonsuz kudret sahibi, ilksiz-sonsuz bir Tanrı’nın varoluğunu bilebilir. Zaten Tanrı, insana kendi varlığını keŐfetmek, bilmek ve anlamak için gerekli araçları vermiştir. Akıl, insanı Tanrı’nın varolduğu bilgisine, yani bu kesin ve apaçık Hakikatin, ilksiz-sonsuz, en kudretli ve her Şeyi bilen bir Varlığın varolduğu bilgisine götürebilir (Locke 1996: 355). Locke, Tanrı’yı ilksiz-sonsuz ve zorunlu bir varlık olarak görmesine rağmen, bütün varlıkların idelerinin ezeli olarak Tanrı’da bulunduğu görüşünü kabul etmez. Çünkü idelerin ezeli olarak Tanrı’da bulunduğunu söylemek, hem Tanrı’ya çeŐitlilik izafe edilmesine neden olur, hem de bu ezeli varlıkların Tanrı’nın sıfatlarının bir parçası olduğu anlamına gelir. Locke, panteist, pananteist ve antropomorfik Tanrı tasavvurlarına düŐmemek için bütün varlıkların idelerinin Tanrı’da bulunduğu görüşünü eleştirir (etin 1995: 51). Tanrı’yı evrene içkin ve sürecin içinde bir olarak görmez. Ancak bu durum Tanrı’nın dünya ile bağını kopardığı anlamına gelmez. Tanrı, dünya ile bağını zihin üzerinden kurar. Zaten bunun sonucu olarak Tanrı, insandan sürekli olarak dış dünya ve nesnelere hakkında yetkin, açık ve upuygun bir bilgi edinmesini ister. Onun bu görüŐü Berkeley’in varlık anlayıŐına (manevi tz idesine) giden yolu açmıŐtır (Bravo 2008: 67, 75).

Locke, ontolojisinde ikincil nitelikte tözler olan ruh/tin tözü idesi ile maddi tözü idesini Tanrı idesi tznden ayrı olarak ele almaz ve tartıŐmaz. Ona göre özel tözler olan ruh ve madde de salt tz olan Tanrı idesi gibi tam olarak bilinemez. Çünkü maddi varlıklar duyulmayacağımız kadar küçük parçalardan (atomlardan) olmuştur. Ruh ve onunla ilgili varlıklar hakkında da herhangi bir duyumumuz bulunmamaktadır. Her ikisini de ancak ideler ve taŐıdıkları nitelikler açısından bilebiliriz (etin 2009: 154). Ruh tz idesi de Tanrı tz idesi gibi doğuştan zihinde açık ve seçik bir ide olarak var değildir. Zihinde sonradan olmuştur, ama Tanrı gibi ilksiz-sonsuz değildir (Locke 1996: 179). Ruh tz idesi sonsuz olmasa da zihinde o kadar çok karmaşık ve belirsiz değildir. Buna rağmen ruh, hiçbir zaman doğrudan algılanamaz. Onu, ancak düşünme, korkma, akıl yürütme, irade etme gibi edimleri aracılığıyla bilebiliriz. Bu durumda ruh tz idesi, zihnimizde sonradan düşünme, anlama, isteme, bilme ve deneyimlerin bir araya getirilmesi sonucu oluşan bileşik bir tözdür. Ruh tz idesini meydana getiren bu idelerin her biri vardır ve gerçektir. Ruh algılamaya baŐladıđında ideler edinmeye başlar. Fakat bu ideler edinme süreci kesintisiz değildir, ruh sonsuz olmadığından kesik kesik algılar. Ruh, Tanrı gibi salt ve sonsuz bir varlık olmadığı için her zaman sürekli düşünemez. Ruhun sonsuzca düşünmesi yalnızca “ne uyuyan ne uyuklayan ve her Şeyin sonsuz Yaratacısı ve Koruyucusu olanın bir ayrıcalığı” (Locke 1996: 89) ile gerçekleşir. Ruh düŐündüđünde bile her zaman düŐündüđünün bilincinde değildir. Eğer ruh her zaman düŐündüđünün bilincinde olmuş olsaydı, her insan aynı nicelikte ve nitelikte idelere sahip olurdu. Locke’a göre zihnimizde açık ve seçik bir manevi tz idesi bulunmamıŐ olsa da, düşünme ve irade etme idelerini düŐüncede bir araya getirmek suretiyle ruh tz idesine ulaşabiliriz. O, tinsel tz idesinin nasıl oluştuğunu Şöyle anlatır:

“Őimdi sözünü ettiğim özdeksel duyulur cisimlere ilişkin karmaşık idelerimizin dışında; zihinlerimizin, düşünme, anlama, isteme, bilme ve günlük yaŐamımızdaki deneylerimizden tanıdığımız iŐlemlerinden

edindiğimiz yalın ideler aracılığıyla bir özdek-dışı tin karmaşık idesi de kurabiliyoruz. Böylece, düşünme, algılama, isteme ve kendi bedenimizi ve başka cisimleri devindirme gücünü bir araya getirerek, özdek-dışı tözlerden de özdeksel cisimlerden olduğu kadar açık bir algı ve kavram edinmiş oluyoruz. Çünkü düşünme ve isteme, ya da cisimleri devindirme ya da durdurma gücü idelerini, bizde seçik bir idesi bulunmayan töze ekleyerek bir arada düşününce bir özdek-dışı tin idesini ediniriz; ..." (Locke 1996: 178).

Ruh töz idesinin asıl nitelikleri düşünme, irade ya da bedeni düşünceyle harekete geçirme ettirme gücü ve bundan doğan özgürlüktür. Ruh töz idesi bir yandan düşünce üretirken, öte yandan da maddeye hareket ve özgürlük verir. Hem doğa hem de insan, özgürlüğü ve iradeyi tin tözü sayesinde kazanır. İnsanda ruh tözü idesi madde töz idesiyle birlikte eşit olarak vardır. Doğa insana hem ruh töz idesinden hem de madde töz idesinden eşit birer parça vermiştir. Örneğin görme ve işitme başta olmak üzere tüm duyular, bu iki töz idesi sayesinde çalışmaktadır. Eğer içimizde gören ve işiten bir varlık varsa, bunun nedeni ruh töz idesidir. İnsanın, madde-dışı düşünen varlık olmasının nedeni de budur (Locke, 1996: 178–179). Gerek insan bedenini, gerekse hem atomları hem de atomlardan meydana gelmiş cisimleri bir arada tutan ruhtur. O, doğada adeta güçlü bir zamk gibi görev yapar.

İnsan ve doğa, varlık, varoluş, süreklilik ve hareket idelerini ruh töz idesi sayesinde kazanır. Locke, bu durumu İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme adlı eserinin İkinci Kitap'ında "Cisim kendindeki devinimi, itkiyle, dururken rastladığı başka cisme ilettiği gibi, zihin de cisimleri, kendi isteğine göre devime sokar ya da devimden alıkoyar. *Varoluş, süreklilik ve devingenlik* ideleri ikisinde de vardır." (Locke 1996: 179) diyerek ifade eder. Ancak ruhun harekete geçirme gücü ya da yer değiştirme niteliği hem doğada hem de her nesnede her zaman aynı şekilde değildir. Ruh yer değiştirme niteliğine sahip olsa da ruh töz ideleri cisimler gibi buldukları yer dışında etkili olamazlar ve ruhlar nesnelere üzerinde farklı zamanlarda farklı etkiler yaparlar. Bunun temel nedeni ruhun sonlu ve sınırlı bir varlık olmasıdır. Harekete geçirme gücü sayesinde ruhumuz, başta beden olmak üzere her cisimle arasındaki uzaklığı değiştirir, yakınlaşır ya da uzaklaşır (Locke 1996: 179).

Locke'un ontolojisinde düşünebilen ve isteyebilen ruhtur. Ruh bunları gerçekleştirirken yalnızca bedeni ve bedeninin bulunduğu yeri etkileyebilir. Örneğin ruh kendisinden 100 mil uzaktaki bir bedene ya da bir yere etki edemez. "Hiç kimse, kendisini Londra'dayken Oxford'da düşündüğünü ya da oradaki bir bedeni etkilediğini düşünemez; fakat bedeniyle birlikte olan ruhunun, Oxford'dan Londra'ya giden yol boyunca, kendisini taşıyan at ya da araba gibi sürekli yer değiştirdiğini de bilir" (Locke 1996: 179–180). Bu durum ruhun hareket içinde olduğunun bir başka ispatıdır. Ruhun, bedeni harekete geçirdiğinin temel göstergelerinden biri ölümdür. Ölüm, ruhun bedenden ayrılışıyla gerçekleşir. Ölüm olayını, ruhun bedeninin dışına çıktığı ya da onu bıraktığı şeklinde düşünmek, ruhun hareket ettirme gücü olmadığını anlamına gelmez (Locke 1996: 180).

İkincil nitelikte tözlerden ikincisi ise madde/cisim töz idesidir. O, duyuların gözlemlenmesiyle ve deneyle var oldukları saptanan ve maddenin içsel yapısından, ama bilinmeyen özünden geldiği varsayılan basit idelerin zihinde bileşimlerinin toplanmasıyla oluşur. Başka bir deyişle madde töz idesi zihnimizde bileşik katı parçaların (atomların) ve hareket ettirme gücüne sahip idelerin bir araya gelmesiyle oluşur (Locke 1996: 178; 2018: 71). Zihin, insan, at, altın, bakır, su, taş, menekşe, çınar ağacı, güneş, ay vb. idelere böyle varır. Bu tek tek ideleri zihnin birleştirilmesiyle genel ideye ulaşılır. Örneğin Ali, Ahmet, Ayşe, Fatma gibi tek tek idelerden insan idesine ulaşılır. Evren, ordu, takım yıldızı gibi bütün yapay nesnelere de toplu idelerden oluşmuştur (Locke 1996: 184). Locke, maddenin bileşik bir yapıda olduğunu demir ve elmas gibi bileşik idelerden hareketle ispatlar. Her ikisi de farklı niteliklerin bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Bu sıradan bir insanın bile bilebileceği bir şeydir. Örneğin bir demirci ya da kuyumcu maddenin bileşik bir yapıda olduğunu filozoftan daha iyi bilmektedir (Locke 1996: 173). Madde töz idesi, birincil niteliklerin dayanağı veya taşıyıcısı olan, ama gerçekte ne olduğunu bilinmeyen, duyusuz, algısız, düşünemeyen ve kendiliğinden hareketi olmayan bir tözdür. Ancak madde töz idesinin varoluşundan ruh töz idesi kadar emin değiliz. Ruh töz idesinin varoluşu maddi töz idesinin varoluşuna göre daha muhtemeldir. Maddenin hem kendisi hem de onu oluşturan parçacıklar tek başına düşünce üretmez. Çünkü madde, bellek, duyum, algılama ve dikkat gibi fikir üretecek süreçlere sahip değildir. Eğer maddenin kendisi ve parçacıkları düşünüp fikir üretebilseydi, "maddenin bütün parçacıkları sayısınca düşünen ilksiz-sonsuz varlıkların, yani sonsuz sayıda tanrıların bulunması gerekirdi." (Locke 1996: 358). Madde yer kaplar, ama düşünce üretmez. Maddeyi güçlü

bir düşünce olan Tanrı yaratmıştır. Tanrı ile madde arasındaki en önemli fark düşüncedir. Madde düşünceden yoksun olan atomların bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Maddede hareket etme gücü de yoktur. Hareket gücünü maddeye veren Tanrı'dır. Bu durumda Tanrı ve düşünce olmaksızın madde, anlamdan yoksun bir yığındır, Tanrı ve ruh karşısında hiçbir üstün yanı yoktur. Locke, bu düşüncesini "Dahası, bu özdeksel dizgenin ya bütün bölümleri durmaktadır ya da düşünce bunların belli bir devinimidir. Tam durgunlukta, bir yığındır ve bir atoma göre bir üstün yanı olamaz." (Locke 1996: 359) şeklinde dile getirir.

Locke'un ontolojisinde maddeye anlam ve değer kazandıran Tanrı, dolayısıyla düşüncedir. Düşünce, hem maddeyi bir arada tutar, hem de onun hareket etmesine neden olur. Madde, kendi varlığını düzene sokamadığından ve hareket edemediğinden düşünce üretme kudretine sahip değildir. Eğer madde düşünce üretiyorsa, bunun nedeni Tanrı'dır. Madde, Tanrı'nın ona vermiş olduğu hareket sayesinde düşünce üretmeye başlar. Maddenin içinde bulunduğu bu ontik durum, düşünce ve hareketin maddeden önce geldiğini göstermektedir. Eğer düşünce ve hareket maddeden sonra olmuş olsaydı, "özgürlük, güç, seçme, ve usun ve bilgeliğin düzenlediği bütün düşünce ve eylemler yok olacak demektir; öyle ki, böyle bir düşünen varlık salt kör maddeden ne daha iyi ne daha ussal olacaktır; çünkü her şeyi kör maddenin ilineksel ve öncesiz devimine indirgemekle, kör maddenin öncüsüz devinim ürettiği düşünceye indirgemek aynı şeydir" (Locke 1996: 359). Ruh töz idesi ile madde töz idesinin ortak özelliği, her ikisi de zihin açısından belirsiz olmasına karşın, aynı zamanda açık ve net olarak bilinebilir olmalarıdır. Ruhun düşünme ve eylem gücü olmak üzere iki temel niteliği, maddenin de katı yapışık parçalar ve itki olmak üzere iki birincil niteliği vardır. Ayrıca ruh insanda düşünce aracılığıyla birçok kipleri, yani inanma, şüphelenme, niyetlenme, korkma ve umma gibi ideler edinir. Buna karşılık maddede ise yer kaplama ve insanda isteme ile iradenin bir sonucu olarak bedeni harekete geçirme ideleri vardır. Hem ruhta hem de maddede bu tüm ideler zihin açısından kapalı ya da belirsiz değildir, aksine açık ve seçiktir. Ruhun ve maddenin bu ideleri insan bedeninde vücut bulur (Locke 1996: 182).

Locke, ruh töz idesi ile madde töz idesini ruh ve beden ilişkisi açısından da karşılaştırarak tartışır. Ona göre hem ruh hem de beden bileşik bir idedir, ama zihne kapalı değildirler. Ruh idesi doğrudan algılanmamasına rağmen, beden idesi kadar açık ve seçiktir. Ruh töz idesini kavrayamadığımız için ruhun varolmadığı sonucuna varamayız. Bunun tersini de düşünebiliriz. Beden ölüm nedeniyle dağılmaya başladığı zaman, bu olay ruhun varolmadığı anlamına gelmez. Hangi olay ve durum olursa olsun ruhun varlığı yadsınamaz bir gerçekliktir (Locke 1996: 173–174). Ruh düşündür, beden ise yer kaplayandır. Ruh, madde-dışı tin olarak düşünen tözün idesidir. Manevi töz olan ruh, düşünme, irade ve özgürlük yoluyla bedene hareket gücünü verir, bunlar aracılığıyla beden üzerinde etki ve eylemde bulunur. Buna karşılık beden ruhtan aldığı hareket etme gücüyle eylemlerde bulunur. Böylece Locke, ruh ile beden, dolayısıyla zihin ile beden arasında psiko-fiziksel bir nedensel etkileşimin olduğunu savunmuş olur. Ruh ile beden arasındaki ilişkinin karmaşık olmadığını düşünen Locke, bu ilişkiyi "Bedenim düşünceme göre bizdeki beden idesi, itki yoluyla devim iletme yeteneğinde olan bir yer kaplayan tözdür; ruhumuzun idesiye, bir özdek-dışı tin olarak bir düşünen tözün idesidir ve istenç ya da düşünme yoluyla bedende devim üreten bir gücü vardır." (Locke 1996: 180) diyerek özetler.

Locke, ruhun, beden üzerinde hiçbir etkisinin ve bağının olmadığını düşünen kişilerin görüşlerini eleştirir. Ona göre kendinde düşünen şeyin ne olduğunu bilmediğini söyleyen kimse, gerçekte bu düşünen şeyin ne olduğunu bilmediğini söylemek istemektedir. Bu, aslında onun bu katı şeyin/bedenin tözünü ruhtan daha iyi bilmediği anlamına gelir. Ruhun bir töz olarak bilinemeyeceğini söyleyen kişilerin yanlışlığının bir başka nedeni ise yöntemsizliktir. Bu durum karşısında Locke, İnsan Anlığı Üstüne Bir *Deneme*'de şu cevabı verir: "Ayrıca, nasıl düşündüğünü bilmediğini de söylerse, ben de yanıt olarak, kendisinin nasıl yer kapladığını, bedeninin katı bölümlerinin nasıl birleştiklerini ya da birlikte uzam oluşturacak biçimde nasıl birbirine bağlı kaldıklarını da bilmediğini söylerim." (Locke 1996: 180). Ruh ile beden arasında sıkı bir bağ ve ilişki vardır. Locke, bu sarsılmaz ilişkiyi altın ve pirinç örnekleriyle açıklar. Nasıl altında altın parçacıkları veya pirinçte bakır ve kalay parçacıkları birbirlerinden ayrılmayacak bir şekilde sımsıkı kaynaşmışsa, ruh ile beden de birbirlerine sımsıkı kaynaşmıştır. Ruh düşünce, bedense itki yoluyla hareket üretir. Deneyde her ikisi aracılığıyla üretilen hareketin açık ispatı vardır. Fakat "bunun nasıl olduğunu pek kavrayamayız: ikisinde de ne düşüneceğimizi bilemeyiz. Öyle ki, ister cisimden ister tinden gelsin, devim ve onun iletimi üzerinde nasıl düşünürsek düşünelim, tine ilişkin ide de, en azından, cisme ilişkin olan kadar açıktır." (Locke 1996: 181). O halde hareket ister ruhtan isterse bedenden gelsin ve hareket ve onun iletimi üzerinde nasıl düşünürsek düşünelim, ruha ilişkin ide bedene ilişkin ide kadar açık ve seçiktir.

Hatta ruhun hareket ettirme gücü bedeninkinden daha açıktır. Çünkü “yana yana konmuş olan iki cisim, dışarıdan bir devim alınmadıkça birinde ötekini devindirecek bir gücün idesini bize kesinlikle vermez; oysa zihin bize he gün cisimleri devindiren bir etkin gücün idelerini sağlar” (Locke 1996: 181). Bu durumda ruh etkin güçtür, beden ise edilgin güçtür. Ancak ruh ile madde tamamen birbirlerinden ayrı değildir. Ruh ile beden insan varlığında vücut bulup, varoluş kazandıktan sonra her ikisi de hem etkin hem de edilgin olur. Ruh Tanrı gibi etkindir, beden ise madde gibi edilgindir. Ruh etkinliğini Tanrı’ya, beden ise edilginliğini maddeye borçludur (Locke 1996: 181–182). Hareketin kaynağı ruh olmasına karşın mantıklı düşünmenin kaynağı bedendir. Eğer ruhun düşündüğü şeyler mantıklıysa bunun nedeni bedendir. Çünkü beden, ruhu sağlıklı idelerle karşılaştırmaktadır. Ayrıca ruhun hafızası yoktur, hafızası olan bedendir. Ruhun sürekli düşünmesi hafızanın ona sağladığı ortamla gerçekleşmektedir. Ruh, “mantıklı düşünmenin mükemmelliğini bedene borçludur.” (Locke 2018: 29).

3. Sonuç

Sonuç olarak Locke, töz problemiyle metafizik ya da ontolojik açıdan değil, epistemolojik açıdan ilgilenmiştir. Töz problemini epistemolojisinin bir sonucu olarak idelerin ve niteliklerin varlığından hareketle tartışmıştır. Onun felsefesinde bilginin dolayısıyla varlığın kurucu unsurları idelerdir. İdeler doğuştan zihinde hazır değildir, insan onları sonradan deney yoluyla kazanır. Töz fikri de ideler gibi insanda doğuştan değildir. Locke, töz idesi salt olarak bilinemez derken kast etmiş olduğu tözün duyular, deney aracılığıyla bilinemez olduğudur, yoksa töz salt olarak bilinemez düşüncesi değildir. İnsan, varlığın kurucu ilkesi ve dayanağı olan töz idesine sonradan ideler aracılığıyla ulaşır. Tözlerle ilgili üç tür ide vardır. Birincisi açık ve seçik olmayan basit ideler; ikincisi basit idelerden meydana gelen bileşik ideler; üçüncüsü ise basit ve bileşik idelerden meydana gelen idelerdir. Locke, töz konusunda plüralisttir. O da Descartes gibi töz ikiciliğini savunur. Locke’da birincil nitelikte töz Tanrı, ikincil nitelikte tözler ise ruh ve maddedir. Locke, Tanrı fikrinin doğuştan olmadığı sonucuna varır. O, insanın fizik dünyada elde ettiği duyu verilerinden hareketle Tanrı’nın varlığı bilgisine ulaştığını iddia eder. Ancak zihin, Tanrı fikrine yalnızca duyularla ulaşamaz. Zihin, dış-duyu ve iç-duyunun sağladığı basit idelerden hareketle meydana getirdiği sonsuzluk, sınırsızlık, zorunluluk ideleri ve ahlak kuralları ile Tanrı töz idesine ulaşır. Locke’un Descartes’in aksine teist bir Tanrı anlayışı vardır, deist, panteist, pananteist ve antropomorfik Tanrı anlayışlarını reddeder. Locke, ruh töz idesini de madde töz idesi gibi duylara bağlar ve her ikisi arasında insan bedeni üzerinden karşılıklı bir ilişkinin, yani psiko-fiziksel bir nedensel etkileşimin olduğu sonucuna varır.

Kısaca Locke, mutlak bir metafizikçi ya da varlık filozofu olmamasına rağmen, töz problemini özellikle epistemolojisinin bir sonucu olarak tartışmıştır. Buna rağmen gerek Tanrı töz idesini gerekse ruh töz idesi ile madde töz idesini ampirik bir temele oturtabilmiştir. Böylece hem Antik Yunan filozoflarının hem de 17. yüzyıl rasyonalist filozoflarının başlattığı metafiziğin veya metafiziksel araştırma tarzının imkansız olduğunu gösterebildi. Ayrıca töz fikrini felsefenin dışına çıkararak, felsefeyi yalnızca “bilgi” problemine indirgedi. Locke’un bu tavrı, Ülken’in de tespit ettiği gibi gerçekte böyle bir planı ve niyeti olmasa bile “Occam usturası”nı geri getirdi. Belirli bir gerçekliği, varlığı karşılamayan “töz” problemini felsefe dışında bıraktı, metafiziğin elenmesine neden oldu (Ülken 2014: 535). Locke’dan sonra gelen Berkeley, maddi tözün bilinmeyeceğini iddia ederken, Hume’da aynı eleştiriyi tin töz idesi üzerine yaparak, manevi tözün de bilinmeyeceğini ve töz idesinin alışkanlıkların bir sonucu olarak oluştuğunu iddia etti. Gerçekten Locke’dan sonra felsefede “töz”den eskisi kadar bahsedilmedi ve fazla itibar görmedi. Ondandan sonra gelen düşünürler daha ziyade bilgi, etik ve politika sorunlarıyla uğraştılar. Locke’un töz problemi karşısındaki bu tavrı, metafiziğin elenmesine giden fikrin başlangıcı oldu.

KAYNAKÇA

- Aristoteles (1996) *Metafizik* (Çeviren: Ahmet Arslan), İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Aristoteles (1997) *Fizik* (Çeviren: Saffet Babür), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Aristoteles (2005) İkinci Çözümler (Çeviren: Ali Houshiary), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Babuççu, Ali Han (2018) "Töz". A. Kadir Çüçen (Editör), *Metafizik*, Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Bravo, Hamdi (2008) "Locke ve Berkeley'de Birincil ve İkincil Nitelikler Meselesi", *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 5 (Bahar), Yıl: 2008, s. 59–76.
- Bréhier, Émile (2014) *Histoire de la philosophie*, Paris: Presses Universitaires de France.
- Cevizci, Ahmet (2013) *17. Yüzyıl Felsefesi*, İstanbul: Say Yayınları.
- Çetin, İsmail (1995) *John Locke'da Tanrı Anlayışı*, Ankara: Vadi Yayınları.
- Çetin, İsmail (2009), "John Locke'un Cevher Görüşüyle İlgili Bazı Yanlış Anlamalar", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 18, Sayı: 1, 2009, s. 149–158.
- Çevikbaş, Sebahattin (1998) *Töz Sorununa Eleştirel Bir Bakış*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Locke, John (1996) İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme (Çevire: Vehbi Hacıkadıroğlu), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Locke, John (1999) *Tabiat Kanunu Üzerine Denemeler* (Çeviren: İsmail Çetin) İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Locke, John (2017) *Hoşgörü Üstüne Bir Mektup* (Çeviren: Melih Yürüşen), Ankara: Liberte Yayınları.
- Locke, John (2018) *Kelimelerin Suistimali* (Çeviren: Büşra Erdurucan), İstanbul: Tefrika Yayınları.
- Öktem, Ülker (2003), "John Locke ve George Berkeley'in Kesin Bilgi Anlayışı", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Dergisi*, Sayı: 43 (2), 2003, s. 133–149.
- Ülken, Hilmi Ziya (2014) *Varlık ve Oluş*, Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Zelyut Hünler, Solmaz (2003) *Dört Adalı: Hobbes-Locke-Berkeley-Hume*, İstanbul: Paradigma Yayınları.